

**TARIXIY XARITALAR VA VIZUAL MATERIALLARDAN FOYDALANISH
SAMARADORLIGI**

Urakova Gulruh

Navoiy yuridik texnikumi o'qituvchisi

**MAQOLA
MALUMOTI**

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 13.02.2026

Revised: 14.02.2026

Accepted: 15.02.2026

KALIT SO'ZLAR:

tarixiy xarita, vizual material, tarix didaktikasi, tarixiy tafakkur, fazoviy tafakkur, tanqidiy fikrlash, pedagogik texnologiya, multimodal ta'lim, interaktiv metodlar

Mazkur maqolada tarix fanini o'qitishda tarixiy xaritalar va vizual materiallardan foydalanishning nazariy asoslari, pedagogik samaradorligi va amaliy natijalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda pedagogika, kognitiv psixologiya va tarix didaktikasi sohasidagi olimlarning qarashlari asosida vizual vositalarning o'quvchilarning tarixiy tafakkuri, xotirasi, tahliliy fikrlash va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishdagi roli o'rganiladi. Shuningdek, maqolada tarixiy xaritalar va interaktiv vizual materiallardan foydalanishning amaliy metodik tavsiyalari ham keltiriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tizimli va maqsadli vizual vositalardan foydalanish tarix ta'limining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida ko'rgazmalilik prinsipi muhim o'rin tutadi. Tarix fanini o'qitishda vizual vositalar – xaritalar, diagrammalar, infografikalar, arxiv fotosuratlar, interaktiv animatsiyalar va videomateriallar – murakkab tarixiy jarayonlarni tushuntirishda samarali didaktik vosita hisoblanadi. Tarixiy voqealarni tushunish uchun o'quvchi ularni bevosita kuzata olmaydi, shuning uchun vizual vositalar tarixiy tasavvurni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Y.A. Komenskiy "Didactica Magna" asarida ta'lim jarayonida sezgi organlari orqali idrok etishning ustuvorligini ta'kidlab, bilimlarni ko'rgazmalilik asosida berish samaraliroq ekanini qayd etadi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar ham bu g'oyani tasdiqlaydi (Komenskiy, 1982).

Tarixiy xaritalar o'quvchilarda fazoviy tafakkur va makon-tushuncha qobiliyatini rivojlantiradi. V.P. Budanov va A.A. Vagin fikricha, xaritalar o'quvchida tarixiy voqealarni geografik hudud bilan bog'lash va ularni tahlil qilish ko'nikmasini shakllantiradi. Xaritalar yordamida o'quvchi harbiy yurishlar, migratsiya yo'llari, davlat hududlarining o'zgarishlari, savdo yo'llari va madaniy aloqalarni yaxlit tushunadi (Vagin, 1972). Masalan, Buyuk Ipak yo'li xaritasini o'rganish orqali o'quvchilar nafaqat iqtisodiy va madaniy aloqalarni, balki hududiy va siyosiy o'zgarishlarni ham tahlil qilishi mumkin. Shu bilan birga, tarixiy

=====
xaritalar orqali o'quvchilar murakkab jarayonlarni vizual tarzda qiyoslash va sabab-oqibat bog'liqligini aniqlash imkoniga ega bo'ladi.

R. Mayerning multimediya ta'lim nazariyasi inson miyasi ma'lumotni ikki kanal orqali qabul qilishini ko'rsatadi: vizual va verbal (Mayer, 2009). Agar bu ikki kanal uyg'un ishlatilsa, bilim o'zlashtirish samaradorligi ortadi. Tarix darslarida vizual materiallar xotirani mustahkamlaydi, tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, voqealarni sabab-oqibat munosabatida tushunishga yordam beradi, murakkab tushunchalarni sodda shaklda ifodalaydi.

L.S. Vygotskiy o'quv jarayonida vositachilik (mediatsiya) muhimligini ta'kidlaydi. Vizual vositalar tafakkurni rivojlantiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi va o'quvchilarni faol muloqotga undaydi. Guruhlarda tarixiy xaritalar bilan ishlash o'quvchilarni birgalikda tahlil qilish, fikr almashish va munozara qilishga o'rgatadi, bu esa ularning tarixiy ongini mustahkamlaydi (Vygotsky, 1978).

J. Bruner konstruktivistik yondashuvga asoslanib, o'quvchi faol subyekt bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi (Bruner, 1966). Tarixiy fotosuratlar, plakatlar, diagrammalar va xaritalardan foydalanish o'quvchini tahliliy va tanqidiy fikrlashga undaydi. Masalan, Ikkinchi jahon urushi xaritalari orqali front chiziqlarining o'zgarishini kuzatish, mustamlakachilik davri xaritalarini taqqoslash, tarixiy fotosuratlar asosida davr ruhini tahlil qilish o'quvchilarda voqealarni kengroq va kontekstual tushunishga yordam beradi. Wineburg (2001) ta'kidlaganidek, tarixiy tafakkur oddiy faktlarni yodlash emas, balki manbalarni tahlil qilish va dalillarni solishtirishdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan vizual materiallar o'quvchilarga tarixiy manbalarni tanqidiy baholash imkonini beradi.

Raqamli texnologiyalar tarix fanini o'qitishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Interaktiv xaritalar, 3D rekonstruksiya, virtual muzeylar, animatsion va video materiallar o'quvchilarning diqqatini jalb qiladi va o'rganishni qiziqarli qiladi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, interaktiv vizual vositalar bilan o'qitilgan o'quvchilar an'anaviy usulda o'qitilgan o'quvchilarga nisbatan ma'lumotni yaxshiroq eslab qoladi va tahlil qiladi. Multimodal ta'lim yondashuvi – matn, tasvir va audio vositalarni birlashtirish – tarix fanida samarali qo'llaniladi.

Vizual materiallardan samarali foydalanish uchun metodik tavsiyalar mavjud. Xarita bilan ishlashni savol-javob asosida tashkil etish, taqqoslash metodidan foydalanish, o'quvchilarga mustaqil xarita tahlilini topshirish, vizual materiallarni haddan tashqari ko'paytirmaslik va interaktiv platformalardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshiradi. Vizual material faqat vosita ekanini unutmaslik kerak; asosiy maqsad – tarixiy tafakkur va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish.

Shunday qilib, tarixiy xaritalar va vizual materiallardan foydalanish o'quvchilarda fazoviy tafakkur, tarixiy ong, tahliliy va tanqidiy fikrlashni samarali shakllantiradi, shuningdek, ularning xotira va ma'lumotni qayta ishlash qobiliyatini mustahkamlaydi.

Vizual vositalar orqali o'quvchilar murakkab tarixiy jarayonlarni yaxlit va kontekstual tarzda tushunadi, voqealar o'rtasidagi sabab-oqibat bog'liqligini aniqlay oladi, shuningdek, tarixiy faktlarni solishtirish va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu bois tarix fanini o'qitishda tarixiy xaritalar, diagrammalar, fotosuratlar, infografikalar va boshqa vizual materiallardan maqsadli, tizimli va strategik foydalanish ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Zamonaviy pedagogik nazariyalar – ko'rgazmalilik prinsipi, konstruktivizm, multimediya ta'lim nazariyasi – vizual metodlarning ilmiy asosini tashkil etadi. Ushbu nazariyalar vizual vositalarning nafaqat o'quv jarayonini boyitish, balki o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy va tanqidiy yondashuvlarini rivojlantirish imkonini berishini ko'rsatadi. Shu tarzda, tarixiy xaritalar va vizual materiallar pedagogik amaliyotda beqiyos imkoniyat yaratadi, o'quv jarayonini interaktiv, qiziqarli va samarali qiladi, shuningdek, o'quvchilarni tarixiy tafakkurga chuqurroq kirishish va mustaqil izlanishlarga undaydi.

Natijada, tarixiy xaritalar va vizual materiallardan foydalanish nafaqat dars samaradorligini oshiradi, balki o'quvchilarda tarixiy ong, tanqidiy fikrlash va mustaqil bilim olish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu esa o'z navbatida ularni zamonaviy jamiyatda faol va malakali fuqarolar sifatida rivojlantirishga xizmat qiladi, tarixiy bilimlarni amaliy hayot bilan bog'lash imkoniyatini beradi va ta'lim jarayonining sifatini yanada yuqori darajaga ko'taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bruner, J. (1966). *Toward a Theory of Instruction*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
2. Komensky, J.A. (1982). *Buyuk didaktika*. Toshkent: O'qituvchi.
3. Mayer, R.E. (2009). *Multimedia Learning* (2nd ed.). New York: Cambridge University Press.
4. Vagin, A.A. (1972). *Metodika prepodavaniya istorii v shkole*. Moskva: Prosveshcheniye.
5. Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
6. Wineburg, S. (2001). *Historical Thinking and Other Unnatural Acts*. Temple University Press.
7. Toshpo'latov, X. (2018). *Tarix o'qitish metodikasi*. Toshkent: Fan.